

О. М. Новікова

ДЕМОГРАФІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЖІНОЦТВА УСРР–УРСР (1930-і рр.)

У статті проаналізовані статистично-демографічні характеристики сільського жіноцтва 1930-х рр. як основи трудових ресурсів сільської місцевості. Визначені соціально-економічні, політичні причини показників дисбалансу статевих-вікових показників села Радянської України.

Ключові слова: демографічна характеристика, статево-вікова структура населення, перепис населення

За даними кількісного складу та статево-вікової структури населення можна уявити реальну роль і можливість села. Однак у 1930-х рр. статистичний апарат використовувався неефективно, часто не за прямим призначенням, що й створило основну складність добору інформації демографічних даних щодо сільського населення Радянської України. Статистики займалися переважно обліковою звітністю щодо господарської діяльності промислових підприємств, приділяючи недостатньо уваги переписам безпосередньо населення. І якщо облікові дані населення міст, наразі працівників промисловості, містили дані про статево-вікову структуру, то в основі статистичних обстежень сільської місцевості, колгоспного виробництва, часто лежала система суцільного обліку лише елементів виробництва [1, 32–33].

Конкретні дані щодо з'ясування жіночої частини сільського населення УСРР–УРСР містяться на сторінках Всесоюзних переписів населення 1937 і 1939 рр. [2; 3] та довідкових статистично-демографічних видань 1930-х рр. [4–10]. Проте, вони не завжди відзначаються достовірністю і точністю цифр. Особливу ж цінність у процесі вивчення демографічного складу селянства України представляють роботи всесвітньо-відомих учених-демографів А. Хоменка [11] та Ю. Корчак-Чепурковського [12]. Матеріали їхнього наукового доробку дають можливість уявити жіночий аспект у динаміці, зокрема щодо таких явищ, як народжуваність, смертність, міграція сільського населення, склад сільських родин. На сучасному етапі демографічні проблеми означеного періоду розглядалися в наукових доробках С. Кульчицького [13], Г. Єфіменко [14], Е. Лібанової [15], О. Палій [16].

До 1937 р., а відтак, і до 1939 р., країна апелювала до результатів перепису 17 грудня 1926 р., використовуючи їх у статистичних виданнях пізніших років. Згідно його даних, на початок 1930 р., серед сільського населення УСРР, яке становило 23646 тис. осіб, проживали 12193 тис. жінок (або 51,6 %). Найбільше – 3922 тис. жінок (52 %) – проживали у сільській місцевості Правобережжя, найменше – 600 тис. – у гірських районах республіки (50,7 %) [8, 3].

У період між переписами – з 1926 до 1937 рр. – спеціалізовані видання оминали детальну статистику щодо села, обмежуючись загальними відомостями відносно кількості сільського населення без розподілу за статтю і віковими групами. Ті ж матеріали, що стосувалися статистичних обрахунків сільського жіноцтва, враховували лише їхнє представництво у колгоспному виробництві й були показані лише у відсоткових показниках. Нерідко, подаючи дані про населення на поточний період, демографи для повноти інформаційного висвітлення демографічних змін, що відбувалися після перепису середини 1920-х рр., дані 1926 р. дещо змінювали. Так, видання до 1930 р.

називали загальну кількість сільського населення УСРР 23646 тис. осіб, а вже у пізніших статистичних виданнях називалися цифри 23644,6 тис., 23996,4 тис., 24357,4 тис. осіб [4, 379–380; 6, 78].

За прогнозами Інституту демографії, передбачалося, що до початку 1937 р. населення країни досягне 34 млн. Однак, у результаті примусової колективізації, розкуркулення, масових репресій, голодомору, відбулося погіршення демографічних показників населення України, насамперед серед сільських мешканців. Крім того, селянство України виступало ще й демографічним донором для інших союзних республік. Воно широко залучалося у несільськогосподарські галузі СРСР – будівництво об'єктів загальносоюзного значення, розвідування і видобутку нафтових та інших родовищ тощо. Впродовж 1927–1938 рр., за даними офіційної статистики, міське населення збільшилося у 2,1 рази, а сільське – лише на 3,6 % [16, 363].

Таким чином, соціальні потрясіння спричинили вікові та структурні зрушення у сільському середовищі, які спостерігалися навіть за офіційними даними. Важливою для сільського населення УСРР–УРСР, протягом досліджуваного десятиліття, залишалася проблема «чоловічого дефіциту». Соціальні потрясіння, які випали на долю української нації, посилили статеві диспропорції на користь жінок. Нерівномірний розподіл чоловічого і жіночого населення країни на селі спостерігався особливо серед контингенту працездатного віку. Навіть показники всесоюзного масштабу відмічали значний розрив між жіночими та чоловічими групами сільського населення – у віковому проміжку від 20 років і старше – на користь жінок [2, 28].

Можна виділити наступні причини кількісного переважання жінок. Зважаючи на традиційно патріархальний уклад сільського життя, у сучасній історіографії припускається, що саме чоловіки як голови родин ставали об'єктом покарань владою за спротив офіційному курсу радянської влади на селі, через засудження, ув'язнення, заслання, розстріл. Відтік робочої сили з села також відбувався в більшості за рахунок чоловічої його частини. Крім того, сучасні фізіологи й антропологі вказують на особливу витривалість жіночого організму за умов голоду. Тому смертність чоловіків переважала жіночу. Дослідники Голодомору, серед померлих в Україні, нарахували 57 % саме чоловіків. Природною перевагою жінок є й той факт, що для них очікувана тривалість життя більша за чоловіків [17, 101–107]. Відтак, показники кількості жінок у сільській місцевості, які переважали чоловічі, у переписах 1926, 1937 і 1939 рр. – зберігалися та становили, відповідно, 53,8, 54,6 і 52,3 % [3, 48–49, 54–55; 2, 25].

На початок 1930-х рр. населення радянського села за віком було достатньо молодим. 50,6 % склали ті, кому ще не виповнилося 20 років. У віковій групі від 20 до 39 років знаходилися 27,7 % сільського населення, від 40 до 59 – 14,8 %, від 60 і вище – 6,9 % [18, 25]. За контингентом українського села схожі цифри подавав перепис 1926 р., де максимально працездатна вікова група від 15 до 59 років становила більшість. За даними Центрального статистичного управління, сформованого після перепису 1939 р., статево-вікові групи сільського населення були вирівняні між собою. Однак реальна картина, результати якої представлені сучасними дослідниками, доводить, що кількісна перевага жінок була особливо відчутною серед працездатної групи жіночого населення. В результаті ж соціальних потрясінь, розриви між віковими групами однієї статі збільшилися майже на 6 % [15, 269; 16, 368].

Табл. 1

Вікова структура сільського населення Радянської України, згідно переписів 1926 і 1939 рр., за корегованими даними у % [16, 365, 368]

Вік	1926р.		1939р.	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
0–14	40,6	37,9	40	34,6
15–59	53,6	56	55,4	58,3
60 і старше	5,8	6,1	4,6	7,1

Отже, зважаючи на те, що матеріали зі статистичними даними населення України є досить неповними, фрагментарними, часто суперечливими, за уважного їх аналізу, можна дійти наступного висновку. Соціально-демографічні катастрофи, які припали на цей період, істотно вплинули як на чисельність, так і статевовікову структуру села. Стативно-демографічні показники села 1930-х рр. були на користь жінок. Кількісна перевага була особливо відчутною серед працездатної частини населення.

1. Нерод О.В. *Історія у вимірах статистики. Огляд статистичних публікацій в Україні: 1919–1990.* – К., 1998.
2. *Всесоюзная перепись населения 1939 г. Основные итоги: Сб. док. / Сост. В. Жиромская.* – М., 1992.
3. *Всесоюзная перепись населения. 1937 г. Краткие итоги / Сост. В. Жиромская.* – М., 1991.
4. *Народне господарство УСРР: Статистичний довідник.* – К., 1935.
5. *Социалистическое строительство СССР: ежегодник / Под. ред. А. Мендельсона.* – М., 1935.
6. *Довідник адмінтерподілу УСРР / Упор. Г. Фартушиний.* – К., 1936.
7. *Народное хозяйство СССР. Экономико-статистический журнал. Орган ЦУНХУ.* – № 1–2. – М., 1932.
8. *Жіноча праця на Україні: статистичний довідник.* – Х., 1930.
9. *Жінка соціалістичної України. Статистичний довідник / Управління народногосподарського обліку УРСР.* – К., 1937.
10. *Колгоспи УРСР в 1938 році (за даними річних звітів колгоспів).* – К.; Х., 1940.
11. *Хоменко А.П. Семья и воспроизводство населения (избранные произведения).* – М., 1980.
12. *Корчак-Чепурковский Ю.А. Избранные демографические исследования.* – М., 1970.
13. *Кульчицький С., Єфіменко Г. Демографічні наслідки Голодомору 1933 р. в Україні. Всесоюзний перепис 1937 р. в Україні: Док. і мат. / НАН України, Інститут історії України.* – К., 2003.
14. *Єфіменко Г. Всесоюзний перепис 1937 р. в Україні: Док. і мат.* – К., 2003.
15. *Лібанова Е. Оцінка демографічних втрат України внаслідок голодомору 1932–1933 років // Голодомор 1932–1933 років в Україні: причини, демографічні наслідки, правова оцінка: Мат. міжн. наук. конф. / За ред. І. Юхновського.* – К., 2009.
16. *Палій О. Зміни в чисельності населення та складових її формування протягом між переписного періоду 1926–1939 років // Голодомор 1932–1933 років в Україні...*
17. *Кісь О. Пережити смерть, розказати невимовне: гендерні особливості жіночого досвіду Голодомору // Українознавчий альманах.* – Вип. 6. – К., 2011.
18. *Данилов В.П. Советская доколхозная деревня: население, землепользование, хозяйство.* – М., 1977.

Novikova O.I. **The women demographic characteristics in the USSR (the 1930th).** The statistically and demographic characteristics of the rural women in the 1930th as the basis of human resources in rural areas are analyzed in the article. Socio-economic and political causes of the gender and age indicators imbalance in the Soviet Ukrainian village are determined.

Key words: demographic characteristics, sex and age structure of the population, census

В. М. Дяків

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ОСОБЛИВИХ ФОРМ НАРОДНОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ В ПІДРАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1930-і рр.)

У статті проаналізовано основні суспільно-політичні передумови особливих форм народної релігійності українців в умовах більшовицької окупації 1930-х рр., релігійного руху та, пов'язаної з ним, духовної творчості того часу, які виникали і функціонували під впливом репресивної політики влади стосовно релігії та церкви, українського селянства, зокрема в роки голодомору 1932–1933 рр. Політичні події та духовна атмосфера у суспільстві вплинули на традиційні устої українського народу, передусім релігійні. Внаслідок цього, на такому ґрунті виловилися специфічні вияви народної релігійності.

Ключові слова: народна релігійність, релігійний рух, духовна творчість, фольклор, побутування, репресії

Особливі форми народної релігійності в підрадянській Україні 1930-х рр. були спричинені тогочасними складними суспільно-політичними умовами. Тривалі роки насадження й утвердження радянської влади силовими методами, певна річ, вплинули на свідомість місцевого населення. Ще були свіжими в пам'яті народу лихоліття Першої світової війни, російсько-української і польсько-української війн, масові розстріли, грабунки, арешти, політика «воєнного комунізму», боротьба з релігією і церквою, голодомор 1921–1923 рр., загалом переслідування і терор місцевого населення, особливо російським комуно-більшовизмом, з метою утвердження своєї влади.

У цій атмосфері загального суспільного напруження – атмосфері, в якій, здавалось, уже втрачалась віра місцевого населення в якийсь вихід з такого становища (оскільки збройні повстання українців проти радянської влади ще у 1920-х рр. жорстоко придушувались), – зростала надія на допомогу небесних сил. Формувалася і розвивалася своєрідна народна релігійність, що втілювалася у різних формах. Зокрема ще з часів Першої світової війни в народі побутували розповіді про надзвичайні, чудесні події, в тому числі й апокаліптичного змістового спрямування, як-то про катів, які будуть вішати людей, хрести на небі, наближення кінця світу, Страшний суд, оновлення ікон, церковних бань тощо. Місця таких чудес часто привертали увагу вірян, особливо з сусідніх околиць. Організувалися паломництва, хресні ходи, під час яких творилися і виконувалися фольклорні твори різних жанрів, переважно релігійного змісту, організувалися спеціальні трапези (варіанти: обіди, «парастаси»).

Такі релігійні рухи і пов'язана з ними народна творчість досягли апогею на початку 1920-х рр. у підрадянській Україні. Влада відразу звернула увагу на цей рух і пов'язану з ним творчість. Методами розгону, показових судів і арештів, т. зв. «експертиз» над іконами (які оновлювалися) тощо вдалося придушити ці рухи і побутування пов'язаної з ними творчості. Хоча подекуди, спорадично, в різних місцевостях підрадянської України з більшою чи меншою активністю і поширенням вони продовжували пульсувати у підпіллі, включно до 1930-х рр. і пізніше.

Властиво, подібні вияви таких рухів спостерігалися, як доводять дослідження, і поза межами України, зокрема на теренах, що також перебували в умовах більшовицької окупації, приміром у тій же Росії [1, 55, 72–73, 81, 95] або на Кавказі [2, 95–96]. Це пов'язано з негативними реаліями «совєтської» дійсності, передусім з жорстокою й особливо войовничою, атеїстичною політикою радянського режиму. Втім, саме такі рухи і пов'язана з ними творчість були в 1920-х рр., за